

עוף־הנדודים/ טיוטות מסע ומסה

יוסי גמזו

"...כי שירים אינם, כסברת הבריות, רגשות. שירים הם נסיונות. למען שיר אחד הכרח לו, לאדם, לראות הרבה ערים, אנשים, עצמים. לחוש היאך עפות הציפורים ולהתחקות אל התנועות שבכוּחן נפקחים הפרחים הקטנים עם שחר. לשוב ולהרהר בבוקר על שפת־הים, בים בכלל, בימים, בלילות־מסע, אשר דהרו בשקיקה הלא־הלאה וטסו עם כל הכוכבים..."

אבחנה רגישה, דייקנית זו של **רילקה** ("רשימותיו של מלטה לאורידס בְּרִיגְהִי") בטיב השיר **כסטאלאקטיט**, כהצטברות של טיפות הרבה – מלווה אותך, דקה וחרישית ותמיד־נוכחת, לא פחות מצאן־מרעית־העננים בחלון־המטוס, עמודי־הטלגראף הנסים לאחור בשימשות־הרכבת, האמור־פְּיָה הקינִטית של הים ממרומי־הסיפון. **נסיעה** היא תמיד גם **נשיאה**, נוכחות־דניידי. לא רק מוחמד בא אל ההר, אף ההר, כביכול, בא אל מוחמד. יכול אדם לירחק מנמל־הבית, לא מעצמו. על־כורחו הוא גורר עימו **אל** הנופים את חושיו, פְּלִי־קיבולו, הביאוגראפיה שלו, הפּוֹקוּס. במובן זה הוא נוסע דו־סיטרי ובז־זמני: במימד־החלל – החוצה ופנימה; במימד־הזמן – אל העתיד והעבר. מכונת־הזמן של ג.ה. וולס נסוגה, בְּ"רברס" מופלא, אל עבר אובייקטיבי, היסטורי. זו של הנוסע, הנוסע הקשוב (קשוב גם אל עצמו) – אל עבר סובייקטיבי, אינטימי. יותר שאתה מעמיק אל הנוכרי, הלא־ידוע, יותר אתה עולה על מוקשי־זיכרון של המודחק. פצצות־זמן סמויות אלו המתינו שנים לנקישת המרעום של מגע במציאות גיאוגרפית אחרת. בְּפִת אתה בן גילך הביאולוגי, בְּנִיךְ אתה הילד המתחיל

מאל"ף-בי"ת. מכאן, אולי, הנתן המביך, הדיאלקטי, של גילוי הניגלה וגילוי המגלה בה־בעת ובר־במקום. מכאן, אולי, גם ברק ה־dejavu המבזיק לפתע: "אע"ג דאיהו לא חזיה – מזליה חזיה" כדברי הגמרא (מסכת מגילה, דף ג', עמ' א'). מבחינה זו כל מסע הוא ספת־פסיכיאטר מיטלטלת. הגלובוס עצמו מלמדנו חוכמה זו: צפונה מן הקוטב הצפוני הוא כבר **דרומה**; רחוק יותר מן הרחוק הוא איכשהו, כבר, **קרוב**...

הַלִּילָה הַהוּא מְעַל לְאוֹקֵינוּס הַהַדִּי,
עֲדָרֵי הָעֵבִים הָרוּעִים צוֹנְנִים וְרָכִים כְּרִטָּה
עַל פְּנֵי חֲשֶׁכָה קִמְאִית, גִּוְזָף קוֹנְרֵדִית, תְּהוּם־נִשְׁפָּה
בְּלֵי שָׁם, בְּלֵי יַבְשֶׁת, בְּלֵי גְבוּל, שְׂאִין אִישׁ הַיּוֹדֵעַ הַעוֹד הַיָּא
עֲלֻטָּת שְׂמִים שֶׁל עֵב
אוּ עֲלֻטָּת שְׂם־מִים שֶׁל יָם.

וְהַזְמַן הַרוֹדֵף אֶת עֲצֻמוֹ כְּמָטוֹס אֶת כּוֹכְבֵי לֵיל הַקֶּץ:
מְרִידֵאֲנִים,
קְפִיצַת־מְשׁוֹכוֹת,
כְּמוֹ הָאִישׁ בַּחֲלוֹן, בִּיחִידוֹת.
וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים, נְעָרֵי, בֵּין מַיִם לְמַיִם
אֲבָל לֹא בֵּין בְּדִידוֹת לְבְּדִידוֹת.

דמעת החפים מחטא

אמיל רפפורט הגיע לכאן כקצין־הנדסה אוסטראלי בתחילת שנת 46', עם צבא הוד־מלכותו. איש צעיר, בן משפחת־מהגרים יהודית מפולין שכמה מבניה ניספו בשואה; בא זמנית ונשאר לצמיתות. דרך הרוח מי יידע. הרוח היהודית אף מפתיעה יותר, נפתלת. בא חייל לארצם של אויביו ומתאהב בעלמה יאפאנית. בא בנו של העם שבני־ברית־היאפאנים טבחוהו, וכל חייו, מרגע זה, הם קודש ליאפאן. פגישתו עם סדום גרעינית זו, עמורה זו ששמה **הירשימה**, מחוללת בו לא רק שינוי־ערכין אלא גם הֶסְבָּה מקצועית. מקצין־הנדסה ביחידת־שיקום הוא הופך לעמוד־תווך במוסד־רפואה־וסעד. זהו מוסד שחציו מקומי וחציו אמריקאי, הכובש והנכבש. Radiation Effects Research Foundation – הבור והמבְּעָה והמבְּעֵיר בנשימה אחת. בבור הזה תקועים אתם בני־מזל שניצלו ממוות. לא מקללת הקרינה הרודפת אף שילשים וריבְּעִים. המבְּעָה והמבְּעֵיר, ארצו של הגנרל מק־ארתור, מספקת גם מימון וגם צוות־רפואה־זומחקר. מי שנקלע בשישה באוגוסט 45' ב"ראדיוס שני הקילומטרים" (ממקום נפילת הפצצה האטומית) מוּחָל עליו החוק היאפאני של סעד לניצולים. תורת־היחסות של יהודי אחר, מפרניסטון (זו שהיתה לו יותר מִזְד בגילוי שנתאפשר בו ייצורה של הפצצה) החִילָה עצמה, מסתבר, אף על דירוג מדורי־התופת: מאחר והפצצה נתפוצצה בגובה רב, נחסכה מאלפי יאפאנים הפגיעה הישירה, הדראסטית. כנגד זה נחשפו

הם "רק" לאותה קרינה חוזרת שקרנו המתכות. אלו, שהיו פזורות על פניו של עי-חברות זה, שימרו בהן מאַת-זוועה זו זמן רב לאחר-מכן. אמיל רפפורט מראה לי פרקטיות מסוגות, קאטאלוגים; מספּר לי על בית ישן שפּוּנה (שנים לאחר הפיצוץ) וחלקי-מתכתו, כמזכרת-עוון מבעיתה, עוד קורנים, אקטיבית. הסימפטומים במי ששרד וחי: הקאות, דימום בגרון, נשירת-שיער, כתמי-דם בעור, דילדול כדוריות-הדם האדומות — מיבחר-אימים, כדבריו של ביאליק, ש"עוד לא בָּרָא הַשָּׁטָן". אלא שהוא **ברא**, והוא **אנושי** מאוד, שטן זה: אנחנו והם, המפציץ והמופצץ, "קאמיקאזי" ואיש ה-U.S. Air Force.

אני זוכר את עצמי כילד בביקור-תלמידים ב"יד ושם". תמיד הייתי רע במתימאטיקה, גם הפעם. אם על לוח-הכפל נואשתי לַגְבוּר, קל לשער מה בלתי-מושגים היו לי שישה מיליונים. סטאטיסטיקות, על אף דיוקן, הן אמת היוצרת שקר. אנשים אינם מיספרים, דיאגנוזות אינן "מבְּשָׂרֵי חֲזִיתִי". כוח-המשיג ידיו קצרות כידיו של ילד. כל שאני זוכר מאותו ביקור הוא **פיסת-סבון**. קבועה היתה בתיבת-זכוכית, קוביה צהובה, דוממת. ומילה קצרה חקוקה בה, Yude, כמין קעקע-של-מחנות. מילה זו אמרה לי יותר, הרבה יותר, מאבסטרקציה אריתמטית זו ששמה "שישה מיליונים". את זה יכול הילד להכיל, לא להבין. אבל זוהי, מאז, תעודת-היוחסין. אות בבשר. סוג-דם. תג היחידה, השבט.

כמה שנים מוקדם יותר, עם אבא, על שפת הירקון, גיליתי לראשונה את אלתרמן של "מכות מצרים". "כי צדיק בְּדִינוֹ הִשְׁלַח, — אֵף תָּמִיד, בְּעֶבְרָו שׁוֹתֵת, הוא מְשָׁאֵר, כְּמוֹ טַעַם מֶלַח, אֵת דְּמַעַת הַחַפְּסִים מִחֶטְאָ..."

אדמת בני חם

"...הוא נרדם עד מהרה והיה חולם על אפריקה שבימי נערוֹתוֹ, ועל חופי הזהב הארוכים ועל חופי הלבנונית, שהלבינו כל כך עד שהכאיבו לעיניך, ועל הכּפּים הגבוהים ועל ההרים השחומים הגדולים. כל לילה ולילה היה חי עתה חיים על אותו חוף, ובחלומותיו היה שומע את דכי הגלים והיה רואה את ילידי הארץ מבקיעים בהם בסירותיהם. הוא הריח בשנתו את ריח הזפת ונעורת הפּשְׁתִּים של הסיפון ואת ריחה של אפריקה אשר נישא ברוח מן היבשה לעת בוקר".

שורות גונבות-לב, ריחניות אלו של ה**מינגווי**, מתוך הסימפּוּניה המלוּחה שלו בפרוזה, "הזקן והים", נשמעות לי עתה, בלב אפריקה קשת-יום זו, כאטיוד לפסנתר של מוצרט בתוך רעם תופי טאם-טאם. כמה רומאנטי מצלצל אנטי-רומאנטיקן זה מאילינוי, ביבשת זו, שסועת הספאזמה הסוציו-פוליטית האקוּטית, שסידור-התפילות הישן שלנו קורא לה "אדמת בני חם". אני מביט בפניו של הבישוף **דזמונד טוטו**, פני הַבְּנֵה שהזיעה ואור-היום מגלפים, לְשִׁים. אני חש בכפו הטופחת על כתפי, ויש בה חום, יהודי כמעט, וחשבון בן-דורות, של עָנוּת, של זעם. מי שהוציאנו "בראשון בארבעה עשר יום לחודש" מאפריקה זו, מעבדות לחירות, לפני כך-זכך אלפי שנה, באותות ובמוראים — הוציא את בני שם אך

הותיר את בני חס. ואיתם את העבדות. וערי־מסְכָנוֹת של shanty ו־slums. את האותות והמוראים שומעים יום־יום, בחדשות.

ארץ־ההפכים: גשם טרופי ושחין־בצורת. כוויות־כוויות, כמין נמר־חברבורות חולה למות, מפורקת אדמת חררים זו, נשדפת, בעוד מעמיקה יהלום וזהב וכסף, אבנים שמחירן יקר הרבה מחיי־אדם. די לצאת קילומטרים ספורים מן הערים אל רישעות־השמש. המיים הם כמו צדק, בלעדס מתעוות הכל. סופשבוע אחד בביקתה בטראנסוואל, מחזיר אותך, בו־באגרוף, לתנ"ך ולשוועות: Operation Hunger

מפְרָשֵׁי הָאֶבֶק הָאֲדָם מְפִלְיָגִים
על גְּלֵי דְבִשׁוֹת עֶדְר הַבְּרָהֻמָּה, לֹא שָׁבַע
פְּרוֹת רְעוֹת־מְרָאָה כִּי אִם שְׁבָעִים, לֹא חָלוּם, שְׁבָרוּ:
יָם גּוֹאָה וְגוֹעָה,
מַעֲלָה גְרַת־אֵד
בְּשָׂדוֹת מַקְטִירֵי שָׂרֵב.

כָּאֵלוּ לֹא רַק קִזוּ בֶן מוֹדַח עֲכָשָׁיו, גַּם הֶבֶל –
מְנַחָה בְּלוּלָה בְּשֶׁמֶשׁ
וּכְבָּשִׁים בְּנֵי שָׁנָה, תְּמִימִים.

חַס עַל אֲדָמַת בְּנֵי חַס,
גַּם אוֹקְטוֹבֶר אִפּוֹא הוּא קִיץ.
בְּקִלְחִים הַצְמוּקִים, עַל קִנְיָה רְצוּץ־בְּצֵרֶת
מִלְבָּיִנִים גְּרָגְרֵי הִי־מִלִּי"י!
כְּשֵׁנִים
שְׁלוּפּוֹת
לְטְרוֹף.

הִנֵּה יָד ה' הוֹיָה
בְּסוּסִים, בְּחֻמְרִים, בְּמַרְיָא וְעַגְל
וְנַעַר קִטוֹן לֵהֵג בָּם
וּבְטֵנוּ נְפוּחֹת רָעֵב.

הנה כך, ביום־בצורת מצולהב ויוקד כזה, רָכַב אי־אז, בשנות־השלושים, בעיירה שכוחת־אלוה, ילד קטן, מקורזל, שחור־עור, על אופניו המחלידים, להביא מדוכך־עיתונים סמוך עיתון־בוקר סרי לאבא. וּונטרסדורפ של אז היא יהופיץ דרומית נידחת, בויבעריק דאפריקה פוהקת כחוס היום. אבל עוד גלגלי אופניו שוקעים עמוקות באבק־הדרך קולטת עינו של הילד כי לא הכל מת ומנומנם סביב. מי שטופל על וונטרסדורפ שהיא פרובינציה נוסח ציכוב, שהרע־מכל העלול לקרות בה הוא שמאום אינו קורה – מוציא דיבתה לשווא: חבורת־ביריונים ממתינה לילד. מי זה ילדן על וונטרסדורפ שאין בה תרבות, בידור?

במארב אין כל חדש והאורבים מופרים לילד: אותם אבנים ומקלות בידיהם; אותה חדות-ציד גרויה וסאדיסטית בברק-עיניהם הקר. לוא היה הקורבן זאטוט יהודי ורודפיו האפריקאנים קרויים בפיו "גוי" או "שייגץ", היה המעמד הולם את פולין, אוקראינה, ליטא; כאן, להבדיל, אם הולם דבר-מה – הרי זה אגרוף-החזק בחלש, לבן על גבי שחור.²

המכות נספגות בגוף והדם השותת – בעפר-הדרך. לא רק הדם, יסתבר בעתיד, גם הטראומה, החרפה, מיכוות-התמיד של הזיכרון. "איש מצרי מכה איש עברי" הוא ארכיטיפ, זיכרון היסטורי. "הטיפול היומי", במקל ובאבן, בוונטרסדורף של אז, יוטבע כאחד ממראות-שתייה.

מאליו מובן כי את העיתון עם חדשות-היום לא יביא לאבא. מה שיביא – גוף חבול ושותת – כבר אינו בחזקת חדשות. אך מקץ ארבעים וכמה שנים, בניו-יורק, עם זכייטו הסנסאציונית בפרס-נובל, יאמר אותו הילד, מאובק באפור-שיבה: "כבר אז נתברר לי גם הרודף – ולא רק הנרדף – מאבד את דמותו של נברא-בפֶּלֶס..."

מיהו דזמונד טוטו? מה סודו ובמה כוחו? דמאגוג או נביא-אמת? כוהן-דת או לוליין פוליטי? מה שברי לי: רעיו ומרעיו, שונאים או אוהבים אותו שלא בפושרין, בלהט. במובן זה הוא נייר-הלאַפּמוס של החברה הזאת: כל התייחסות אליו היא היחשפות: כחול או אדום, חומצה או בסיס, "אפרטהייד" או אנטי-"אפרטהייד". היקש זה חל, בהירות פחותה, גם על צבעי-ביניים: גאצ'ה בוטאלזי, הנחשב למתון ממנו; הארי אופנהיימר, איל-המיכרות היהודי, הליבראל. כשמזכיר שר-החוץ פיק בּוֹטְה, במישדר-טלוויזיה אמריקאני, את הראשון כ"ילד טוב" – כמו רמז בכך מי "ילד רע"... בדומה לכך השני בהם, ברעמנו ואישה-אופוזיציה: בנאומו, לא-מכבר, באוזני חברי South Africa Club; בלונדון, נאום בו הדגיש כי חלים שינויים אך-הודה כי אין קיצצם וכמותם מספיקים כלל – לא נתאבק וייקה "יהלום" מאוצרות-מיכרותיו אף בטוטו: "הצועק בחוזקה מספקת עלול עוד לזכות בפרס-נובל", אמר...

מה בדמותו מוציא אותם מכליהם, אף קרובים-ברוח? פירסומו הבינלאומי? סירובו להיות "שר-המספים"? אין ספק שאינו נואם מזהיר וככל מדינאי-מתחיל מעד מעידה או שתיים. אף-על-פי-כן הוא אינו פאראנואי שעה שהוא טוען כי מאז הפרס הם עטים עליו. אופנהיימר עצמו, המאמין בכנותו של בוֹטְה (לא בוֹטְה שר-החוץ כי אם בוֹטְה נשיא-המדינה) אמר באותו נאום: "כשסובלים אנשים זמן רב מעוול, אין לצפות שיהיו אסירי-תודה על שיפור זוטרי". הלן סוזמאן, חברת הפרלמנט הידועה (יהודיה גֶּאָה, הלוחמת בליחת, זה שנים, בעולות ה"אפרטהייד") אומרת לי גלויות, בשיחה אישית, על כוסי-קפה: "כנות? – זה ממש אותו בוֹטְה עצמו שניצח בזמנו על נישול השחורים מביתם בקייפטאון".

בכך מתכוונת היא (למי שאינו בקי) ל-"District 6", איזור שממנו גורשו משפחות למאות בפקודת מר בוֹטְה. "היהפוך כושי עורו?" שאל יהודי אחד,

ארכאי. ארכאי לא פחות, אך כי היפוכו של זה, מה שקרוי "Imomality Law" (בפרט סעיפו השישה-עשר, האוסר על נישואין בין-גזעיים במדינה "דתית" זו:

— "אתה נאָשם, " אמר הסוהר בחלום-לילו.
 — "במה האָשם?" שאל האיש ונדיו הושיט
 לנחשתי-הפלדה. — "עברה על החק, Imomality Law,
 הסעיף הששה-עשר,
 גבר לבן ואשה כשית".³

— "אינני לבן, " אמר האיש, "עורי גון
 בשחום ובחום" (וחשף מול פנס בית-הפלך ארוע).
 — "אם החק אומר שאַתה לבן, אתה לבן,
 לבן דיד, " אמר הסוהר, "לשחורה כמוה".

— "אף אני אוהבה!" אמר האיש ופניו פארוו.
 — "זה איננו נמוק, " אמר הסוהר כמגיף מלפדת
 ונעל את התא, "זוהי ארץ דתית, רדיקל ארוו,
 בה חיים לא מפיך כי אם מפיהם
 של כתבי-הקדש.

— "הלא זה הענין!" אמר האיש עקשני כקדם.
 — "איזה ענין?" שאל הסוהר. — "ענין מקשה.
 — "אני משם, " אמר האיש, "מכתבי הקדש:

במדבר י"ב,

פסוק 1,

אני משה...⁴

הערות לפרקי המסה

1. "מילי" — תירס בפי האפריקאים.

2. תגובתו של טוטו, ביולי 1985, על גינויה של החלטת עצרת או"ם בת עשור השנים (בה הומשלה הציונות לגזענות) בהצבעת-פה-אחד של הסינאט האמריקאי — מעמידה, כמובן, בצל — וברצל כבד ביותר — את המוסר הסלקטיבי שבו הוא תומך יתדותיו. וצר ומחפיר מאוד...

3. ממש בשעת כתיבת דפים אלה הודיע הראדיו על ביטול סעיף זה, אקט שביטל את הרשעתם של 27 זוגות הידועים למישטרה, להוציא מספר גדול יותר של זוגות החיים בסתר.

4. "כי אשה כשית לקח..."